

SCHMIDT MÁRIA

A hidegháborús konfliktusok és az 1963-as amnesztia

„A nagy dolgokat többnyire a nép kisebbsége viszi végbe.” Renan

„1956. október 23. az a nap, amely örökre beírta magát a szabad emberek és nemzetek krónikájába. A bátorság, az öntudta és a győzelem napja volt. Nem volt egyetlen olyan nap a történelem kezdete óta, amely világosabb bizonyította volna, hogy az ember szent küldetése, hogy szabad legyen, akármennyi akadályt is kell győznie hozzá, akármennyi áldozatot is hoznia kell érte”. – jelentette ki John Fitzgerald Kennedy szenátor az 1956-os forradalom és szabadságharc első évfordulóján.

Négy évvel később, az USA 35. elnökeként, döntő szerepet játszott abban, hogy a magyar kormány 1963-ban általános amnesztiát hirdetett, és négyezer elítélt visszanyerte a szabadságát. A fiatal, 43 éves, katolikus vallású elnök, elkötelezett antikommunista volt, aki szenátorként és elnökként egyaránt küldetésének érezte, hogy gátat vessen a szovjet terjeszkedésnek, szembeszálljon a szovjet veszéllyel. Rövid hivatali ideje alatt egymást követték a két világrendszer közötti erőpróbák. Öt nappal azt követően, hogy a szovjetek Jurij Gagarint kilőtték a világűrbe, és ezzel látványosan lekörözték az USA-t, a hivatalában éppen csak berendezkedő Elnök hozzájárult a disznó-öböli sikertelen partraszállási kísérlethez, de a Castro-rendszer erőszakos megdöntésétől visszarettent. Az oroszok Európa közepén: Berlinben válaszoltak, ahol augusztus 13-án megkezdődött a várost kettéosztó fal építése. Az 1962. október 14 robbant ki és október 28-ig tartott kubai rakétaválság, a Karib-tengeren, Amerika partjainak közvetlen közelében. De a két nagyhatalom közötti viszony kiéleződése korántsem az új elnök hivatalba lépésével kezdődött.

Sztálin halála után a Szovjetunió kettős vákuumhelyzetbe került. Miután a Generalisszimusz 1952-re új általános összecsapással, a III. világháború kitörésével számolt, a két fél közötti viszony is ennek megfelelően alakult. A német kérdéssel összefüggő utolsó terveiről tárgyalni sem akartak. A koreai háború pedig a kínai-szovjet viszonyt tette labilissá. A diktátor halálát ugyanakkor vezetési válság követte, ami külső és belső elbizonytalanodáshoz is vezetett. A szovjetek tekintélyét, birodalmuk stabilitását ezen felül ugyancsak aláásta az 1953-as berlini, majd az 1956. júniusi poznani felkelés, illetve az októberi magyar forradalom és szabadságharc. A kommunizmus ideológiai vonzereje is megcsappant az új vezető: Nyikita Szergejevics Hruscsov által az SZKP XX. kongresszusán elmondott „titkos beszéd” nyomán. Ugyanakkor Hruscsov sikerrel „rebrandingolta” a kommunista projektet azáltal, hogy az emberellenes sztálini rendszert egyfajta félresiklásnak, a „lenini útról” való letérésnek nyilvánította, és bevezette a „személyi kultusz”, illetve a „sztálinizmus” mai napig használatos fogalmait. Úgy csinált, mintha Sztálin nem Lenin legjobb tanítványa lett volna, és nem pontosan azt valósította volna meg, amit mestere elkezdett. Hruscsov előtt három feladat állt. Meg kellett szilárdítania vezetői pozícióját otthon, le kellett vernie a perifériákat, így a magyarok szabadságküzdelmek és újra kellett építenie a Szovjetunió világpolitikai tekintélyét. Az évtized végére mindhárom feladatát sikerrel oldotta meg. Az első kettő utáni belépője a nemzetközi porondra az 1960. május 16-án az Elysée-palotában, Párizsban megrendezésre kerülő négyhatalmi tárgyaláson igencsak emlékezetesre sikerült. Itt kapott a világ közvéleménye ízelítőt az új szovjet vezető Hruscsov stílusából, színpadias gesztusaiból. A tárgyalást váratlanul arra a provokációra hivatkozva szakította meg, amit a Francis Gary Powers által vezetett U-2-es kémrepülőgéppel követtek el az amerikaiak. Szerinte ilyesmi csak háborúban álló felek között fordulhat elő. Eisenhower Szovjetunió-beli látogatását is lemondta. Hruscsov személyes sértésnek vette, hogy a berepülésre a munkásosztály legnagyobb ünnepén, május elsején került sor. Hiába próbálkozott de Gaulle azzal, hogy a szovjetek

által világűrbe lőtt Szputnyik naponta tizennyolcszor repül át Franciaország felett. „Az nem kémkedés?” – kérdezte. „Egyáltalán nem” – hangozz a válasz, „ugyanis a Szputnyikon nincsenek kamerák”. „Akkor hogyan készit felvételeket a Holdról?” – érdeklődött a tábornok. „Az a másik technológia” – felelte Hruscsov, majd félhangosan azon kezdett lamentálni, vajon Eisenhower szellemileg elég fitt-e még ahhoz, hogy posztját betöltse. Kennedy hivatalba lépésekor tehát az amerikai-szovjet viszony már épp elég hűvös volt, amit az új Elnök disznó-öbölbeli kezdése csak még jobban elmérgesített. Hruscsov és Kennedy első személyes találkozására június 3-án, Bécsben került sor. Az elnök azt fejtegette a főtitkárnak, hogy harvardi diákként, amikor az I. világháborúhoz vezető okokról tanult, rádöbrent, hogy a világégéshez valójában „balesetek” sorozata vezetett. „Az előttünk álló napok veszélyesek, mert elég egy szikra, különösen Berlinben, hogy minden lángba boruljon, mégpedig atomlángba” – figyelmeztette a

főtitkárt. Hruscsov úgy ítélte meg, hogy a fiatal és tapasztalatlan elnökkel szemben könnyű dolga lesz, és ezért megfenyegette, hogy ha a nyugatiakkal nem tud megegyezni Berlinről, megegyezik Walter Ulbrichttal. „Én békét akarok. Ha ti háborút akartok az a ti problémátok” – mondta Kennedynek.

1945-ben Allen Dulles Bernből Berlinbe helyezte át az OSS székhelyét. Ettől kezdve Berlin vált a kelet-nyugat közötti kémkedés egyik központjává, a másik a semleges Bécs lett. A Berlint kettészelő hatalmas fal építéséről az első információkat mégsem az ott nyüzsgő „hivatásosoktól”, hanem televíziós újságíróktól kapta Washington, feltehetően azért, mert a profik éppen nyaraltak. Kennedy tudta, hogy az 1948-as berlini válságban, amikor Attlee, illetve Robert Schuman a város feladása mellett érveltek, Lucius Clay tábornok, az amerikai csapatok főparancsnoka volt az, akinek a Pentagonba küldött telexe ellenállásra készítette Trumant: „Elvesztettük Csehszlovákiát, Norvégia veszélyben van. Ha Berlin elesik, Nyugat-Németország lesz a következő. Ha tartani akarjuk Európát a kommunistákkal szemben, nem engedhetünk.” – írta. 1961. augusztus 18-án Kennedy Clayt és Johnson alelnököt küldte Berlinbe, hogy első kézből származó információkat kapjon a kialakult helyzetről. Berlinben az alelnök utasította Willy Brandt polgármestert, hogy nyitassa ki az üzleteket, amik vasárnap lévén zárva tartottak, hogy porcelánt és cipőt vásárolhasson. Clay, aki követként Berlinben maradt, azzal demonstrálta az amerikai eltökéltségét, hogy tíz tankot vezényelt a Checkpoint Charlie-hoz. A szovjetek is kivezényeltek tíz tankot a helyszínre, majd számukat harmincra növelték. Clay ebből megértette, és az Elnököt is megnyugtatta, hogy az oroszok nem akarják a válság eskalálódását, hiszen tisztában voltak vele, hogy az USA-nak csak harminc tankja van a térségben. Ez volt a hidegháború első és egyben utolsó olyan esete, ahol amerikai és szovjet tankok néztek egymással farkasszemet. Hruscsov visszavonulásra utasította csapatait. „Az amerikaiak presztízsokokból nem tehetik meg. Kezdjük el mi.” – mondta. Tehette, hiszen a berlini fal maradt. Kettéosztotta a várost, Európát és a világot.

Magyarországot az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után a szovjet táboron kívüli világ külpolitikailag elszigetelte. ENSZ-tagságát lebegtetve a nemzetközi közösség páriájaként tekintett rá a szabad világ. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa amerikai – brit - francia indítványa először 1956. október 28-án foglalkozott a magyar kérdéssel, amit aztán nyomásgyakorlás céljából éveken keresztül napirendjén is tartott. Bár a magyar mandátum elutasítására vonatkozó javaslat, ami egyet jelentett volna Magyarország kizárásával a világszervezetből, nem került elfogadásra, a „magyar kérdés” napirenden tartása és a megbízólevél elfogadásának felfüggesztése így is rendkívül hátrányosan érintette a magyar vezetést. Nem meglepő tehát, hogy ennek a helyzetnek a megszüntetése Budapest külpolitikai erőfeszítéseinek fontos céljává vált. Az amerikai vezetés azonban mindaddig fenn kívánta tartani a Kádár rendszerre gyakorolt nyomást, amíg áttörést nem tud elérni a belpolitika liberalizálásában, vagyis az enyhülés, illetve az amnesztia kérdésében. 1960 őszén, amikor Kádár felszólalt az ENSZ-közgyűlés XV. ülészakán, nyilvánosan megszégyenült, mert beszéde közben a

küldöttek több mint a fele elhagyta a termet. Kádár ezért kerülő úton az amerikai vezetés tudtára adta, hogy Magyarország készen áll háttérnyitásokat kezdeni a normalizálásról, amennyiben az Egyesült Államok elismeri a Magyar Népköztársaság létezését. Kezdetét vette tehát a diplomaták közötti egyeztetés. Kennedy alatt az események felgyorsultak. Először a vízumkiadáson enyhítettek, majd a Magyarországra akkreditált USA-diplomaták mozgásszabadságát növelték meg. Miután Kennedy beiktatása után levélben üdvözölte az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén élő Mindszentyt, akit „teljes és rokonszenvező együttérzéséről biztosított” és tudatta vele, hogy „az amerikai kormány mindaddig menedéket nyújt számára, amíg személyes biztonsága és szabadsága azt szükségessé teszi” kézenfekvőnek tűnt az amerikai-magyar viszony javítását Mindszenty bíboros helyzetének rendezésével megoldani. A magyar fél kompromisszumos megoldásként a házi őrizetet, de a helyzet alakulásától függően a primásnak az országból történő kiengedését is elképzelhetőnek tartotta. Ez utóbbi ahhoz a feltételhez kötötték volna, hogy az amerikaiak tartsák „szilencium” alatt az esztergomi érseket. Washington a „Szovjetunió világpolitikai magatartása”, valamint az ENSZ és a „szabad világ” tekintélyének megóvása érdekében ekkor még ragaszkodott a „magyar kérdés” napirenden tartásához. Három feltételt szabott, ezek közül az első és legfontosabb az általános amnesztia követelése volt, a második a szovjet csapatok kivonásának előkészítése, a harmadik pedig a családtagok lehetséges tétel. Cserébe megígérték, hogy levetetik a magyar kérdést az ENSZ napirendjéről, és normalizálják a kétoldalú kapcsolatokat.

A Berli Fal megépülése után az amerikai fél egyre inkább a morális szempontokra helyezte a hangsúlyt, így a magyar helyzettel kapcsolatban a legfontosabb követelése az amnesztia lett és ez is maradt egészen a kihirdetéséig. A fal teremtette realitás a Vörös Hadsereg kivonására vonatkozó követelés további erőltetését okafogyottá tette.

A kubai válság azzal kezdődött, hogy 1962. október 14-én, majd 19-én a Fehér Ház olyan fotóbizonyítékokkal szembesült, amelyek minden kétséget kizáróan bizonyították, hogy a szovjetek támadórakétákat telepítettek Kubába. A felvételek alátámasztották azokat az információkat, amelyeket Oleg Penkovszkijtől, a szovjet katonai titkosszolgálat (GRU) ezredesétől kaptak, miszerint Hruscsov SS4-es és SS5-ös középhatósugarú ballisztikus rakétákkal szereli fel Fidel Castro Kubáját. Eközben, október 20-tól november 21-ig Kína és Indiai között határmenti incidensekre került sor, amelyekben az USA hadifelszereléssel is támogatta Indiát. Kennedy október 22-én, hétfőn, a televízió képernyőjén keresztül ismertette az amerikaiakkal, hogy a Szovjetunió az USA biztonságát közvetlenül fenyegető lépést tett, amire kész megadni a megfelelő választ. Nyomatékosan utalt arra, hogy nem akarja a harmincas évek „appeasement”-politikáját megismételni. „A szabadságért mindig nagy árat kell fizetni, amit mi amerikaiak mindig hajlandóak voltunk megfizetni.” – mondta. Két nappal később, 24-én, a szovjetek visszavonultak.

Egy hónappal később, 1962. november 28-án érkezett Budapestre Vedeler amerikai külügyi tisztviselő, aki tárgyalópartnerének, Szarka külügyminiszter-helyettesnek hangsúlyozta, hogy „a még börtönben lévő 5% a kulcsa a magyar-amerikai kapcsolatoknak.”

Hruscsov úgy a berlini, mint a kubai válságban is nagy győzelmet aratott. Demonstrálta, hogy a Szovjetunió a vezetésváltás kezdeti bizonytalanságain túllendülve, újra az USA-val egyenrangú tényezője a világpolitikának. Kennedy ezúttal is, mint Berlinben, a „morális” győzelemmel vigasztalódott. Európában azzal, hogy ellenfele kénytelen feladni annak érdekében, hogy polgárait megtarthassa. Kuba esetében pedig azzal, hogy Hruscsov volt az agresszor, ő pedig a béke megőrzője. Azt a tényt, hogy Törökországból vissza kellett vonulnia, egy darabig titokban tarthatta. Hruscsov könnyű szívvel engedte át a reálpolitikai sikerekért cserébe a kommunikációs előnyöket ellenfelének, hiszen a szovjet táboron belüli irányított nyilvánosság biztosította a számára szükséges szempontok érvényre juttatását, és a másik fél érveinek elhallgatását.

1989 bebizonyította, hogy Ulbrichtnak és Hruscsovnak igaza volt. A fal nélkül nem tudták volna stabilizálni az uralmukat. Amint ledőlt, véget ért a szocializmus, a szovjet uralom, megszűnt az NDK és maga a szovjet birodalom is. Hruscsov mindkét esetben ugyanazt a taktikát alkalmazta. Elment a végsőkéig. Ahogy Berlinben tankokat, úgy Kubában hadihajókat sorakoztatott fel az amerikaiakkal szemben. A kellő pillanatban itt is, ott is visszavonulót fűjt. És itt is, ott is sikert aratott. Biztosította a fal és az NDK fennmaradását, illetve Kuba sértetlenségét, ez utóbbit a mai napig. Nemcsak a lábát vetette meg az amerikai partok mentén, az egykori amerikai üdülő- és szórakoztatóközpontban, de tartósan be is rendezkedett, mégpedig az USA jóváhagyásával. Visszavonták Törökországból az amerikai rakétatámaszpontokat és bónuszként az amerikaiak az év végére levették a magyar kérdést az ENSZ napirendjéről és elismerték a magyar delegáció mandátumát.

1963 nyarán Kennedy tíz napos európai körutat tett. Június 26-án a nyugat-berlini városháza előtt, a Rudolf Wilde, ma John Fitzgerald Kennedy téren összegyűlt százötvenezeres tömeg előtt mondott beszédet: „Ma sokan nem értik, vagy legalábbis azt mondják, hogy nem értik, mi az, ami a szabad világot a kommunista világtól megkülönbözteti. Jöjjenek el Berlinbe! A kommunizmus gonosz rendszer.

A szabadság sok nehézséggel jár, a demokrácia sem tökéletes. De soha nem kellett fallal meggátolnunk, hogy polgáraink elhagyjanak bennünket. Minden szabad ember, akárhol is éljen, berlini polgár. Ezért szabad emberként, büszkén mondom: Ich bin ein Berliner.”

Hruscsov két nappal később, június 28-án érkezett Kelet-Berlinbe. „Kennedy nem szereti a falat. De én igen. Nekem nagyon tetszik. A német munkásosztály olyan falat emelt, amin egy farkas se tud átjutni. Ez olyan rossz?” – kérdezte.

Pár nappal később U Thant ENSZ-főtitkár sikeres látogatást tett hazánkban. A kül- és belpolitikai események addigra lehetővé tették az '56-os elítéltek „nagy” amnesztiáját.

A berlini és kubai válságon túljutó szuperhatalmak egyaránt hajlottak a magyar kérdés rendezésére. Kádár pedig az 1963. februári tanácsi és országgyűlési választások sikeres abszolválása után úgy érezte, elérkezett a megbocsátás ideje. A berlini fallal és a szocialista Kubával megerősített szocialista tábor tekintélye is fokozta nyugalmát. A Vörös Hadsereg jelenlétével szavatolt kádári hatalmat már semmi sem fenyegette; kiegyezett az USA-val, eltávolította a hajthatatlanul „balos” Marosán Györgyöt, és több mint négyezer embernek visszaadta a szabadságát. Elkezdődött a konszolidáció.